

سبک زندگی در نهج البلاغه

(سیره‌شناسی)

عدالت

مصطفی دلشاد تهرانی

انتشارات دریا

تهران، میرداماد، میدان مادر، خیابان شاه‌نظری
خیابان سپاهان، شماره ۲۶ - تلفن: ۲۲۶۷۰۲۳۳

سبک زندگی در نهج البلاغه (سیره‌شناسی): عدالت

مؤلف: مصطفی دلشاد تهرانی

ویراستار: حسن رفعتی

حروفچین و صفحه‌آرا: محمد ملک‌زاده • طراح جلد: کوبک طاهباز

چاپ و صحافی: روز

نوبت چاپ: چاپ اول، پاییز ۱۳۹۴

شمارگان: ۵۰۰ نسخه • قیمت: ۱۶۰۰۰ تومان

ISBN: 978-964-7313-49-0 ۹۷۸-۹۶۴-۷۳۱۳-۴۹

سرشناسه	دلشاد تهرانی، مصطفی، ۱۳۳۰ -
عنوان قراردادی	نهج البلاغه، فارسی، برگزیده، شرح
عنوان و نام پدیدآور	سبک زندگی در نهج البلاغه (سیره‌شناسی): عدالت / مصطفی دلشاد تهرانی.
مشخصات نشر	تهران: انتشارات دریا، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	۲۲۱ ص.
شابک	978-964-7313-49-0
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه: ص ۲۰۱.
یادداشت	نمایه.
موضوع	علی بن ابی‌طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه - عدالت
موضوع	علی بن ابی‌طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه - راه و رسم زندگی
موضوع	علی بن ابی‌طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه - نقد و تفسیر
موضوع	اسلام و عدالت
موضوع	راه و رسم زندگی (اسلام)
شناسه افزوده	علی بن ابی‌طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه، شرح
رده‌بندی کنگره	۱۳۹۴ د ۸ ۳۵ ع / ۰۹ / ۳۸ BP
رده‌بندی دیویی	۲۹۷/۹۵۱۵
شماره کتابشناسی ملی	۴۰۲۹۲۶۲

فهرست مطالب

۹	دیاچه
۱۱	۱. نهج البلاغه و مؤلف آن
۲۰	۲. روش های مطالعه و تحقیق نهج البلاغه
۲۴	۳. معنا و مفهوم سبک و سیره
۲۷	۴. معنای اصطلاحی و پیشینه کاربرد اصطلاحی سیره
۳۰	۵. شاخصه های مفهومی سیره
۳۰	۵- ۱. اصول کلی
۳۱	۵- ۲. عملی بودن
۲	۵- ۳. ثابت بودن
۳۲	۵- ۴. حاکم بودن
۳۴	۶. سیره امام علی (ع) در نهج البلاغه
۳۷	عدالت
۳۹	جایگاه عدالت

- ۴۰ قرار دادن و قرار یافتن هر چیز در جای خودش
- ۴۱ انصاف و داد
- ۴۲ مساوات
- ۴۳ رعایت حقوق و رساندن هر ذی حقّی به حقّش
- ۴۴ اعتدال و میانه‌روی
- ۴۹ عرصه‌های عدالت
- ۵۱ عرصه فی‌نفسی
- ۵۴ عدالت‌آفرینی
- ۵۷ انصاف‌ورزی
- ۶۱ عرصه اجتماعی
- ۶۴ پاسداشت حقوق و حدود
- ۶۸ پاسداشت ارزش‌های اجتماعی
- ۷۱ عرصه سیاسی
- ۷۴ نفی قدرت‌زدگی
- ۷۷ نفی خودکامگی
- ۸۰ نفی خشونت‌ورزی
- ۸۵ نفی تنگ‌نظری و انحصارطلبی

۸۷	 عرصه حکومتی
۹۰	 حکومت برای عدالت
۹۴	 پایبندی امام علی (ع) به عدالت در حکومت
۹۹	 عرصه مدیریتی
۱۰۲	 عدالت، هدفی اساسی در مدیریت
۱۰۳	 عدالت، شاخص و رگی های مدیران
۱۰۵	 عدالت، محور سیاست گذاری ها
۱۰۸	 عدالت، تعیین سده مسیر حرکت
۱۱۰	 عدالت، معیار کارکردها، ترانس کنجش ها و قضاوت ها
۱۱۳	 عرصه اقتصادی
۱۱۶	 مبارزه با فقر، و فقرزدایی
۱۲۰	 قطع روابط و مناسبات ستمگرانه اقتصادی
۱۲۷	 سرمایه گذاری و تولید
۱۳۳	 بسامانی اقتصادی و بهره‌وری
۱۳۵	 عمران و آبادی
۱۴۱	 عرصه قضایی
۱۴۴	 پاسداشت همه جانبه عدالت در قضاوت
۱۴۹	 تأمین مالی قاضیان
۱۵۱	 امنیت شغلی قاضیان
۱۵۲	 ممنوعیت آزار و شکنجه متهم در اثنای بازجویی

- ۱۵۷ علنی بودن محاکمه
- ۱۵۸ آزادی متهم در دفاع از خویش
- ۱۶۰ حکم بر اساس ظواهر
- ۱۶۲ مراقبت از قاضیان و قضاوت آنان
- ۱۶۴ حق اعتراض به رأی قاضی و تجدیدنظرخواهی در حکم
- ۱۶۶ عزل قاضیان متخلف از رعایت آداب قضاوت
- ۱۶۹ عصبه فتنگی
- ۱۷۲ آموزش و پرورش همگانی
- ۱۷۶ آگاهی‌یابی و گسترش آزاد اطلاعات
- پاسداشت سنت‌ها، آیین‌های درست و نفی سنت‌ها و آیین‌های نادرست
- ۱۸۱ نادرست
- ۱۸۶ نفی شخصیت‌زدگی، و ترویج حق معیاری
- ۱۹۳ نمایه
- ۲۰۱ منابع و مآخذ

۱. نهج البلاغه را مؤلف آن

نهج البلاغه بی تردید پس از قرآن کریم گرانقدرترین و ارزشمندترین میراث فرهنگی اسلام است. تألیف این اثر به سال ۴۰۰ هجری به دست ابوالحسن محمد بن حسین موسوی معروف به سید رضی و شریف رضی طی شانزده سال به پایان رسید. وی به سال ۳۵۹ هجری دیده بر جهان گشود و به سال ۴۰۶ دیده بر جهان فرو بست. شریف رضی از برجسته ترین عالمان مسلمان است که در عزت نفس و بلند نظری، سخاوت و بخشندگی، پایبندی به اخلاقیات، پرهیز از تملق و چاپلوسی، پارسایی و پرواداری، آزادگی و عاملت نواهی در روزگار خود مانند نداشته است. بیش از ده سال از سن شریف رضی نگذشته بود که به سرودن شعر پرداخت و چنان قریحه ای از خود نشان داد که سابقه نداشت. هنوز بیستمین بهار زندگی را پشت سر نگذاشته بود که در تمام معارف و علوم اسلامی سرآمد همگان شد، و در سرودن شعر به مقامی دست یافت که هیچ کس بدان مرتبه راه

نیافت.^۱

سید رضی با وجود گرفتاری‌های بسیار سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، و نیز مشاغل مهم و حساس و وقت‌گیری همچون نقابت طالبیان و امارت حج و نظارت دیوان مظالم،^۲ در عمر چهل و هفت ساله خویش آثاری بس مهم برجای گذاشت که هریک در نوع خود ممتاز و حائز اهمیتی بسیار است که البته برخی از آن‌ها به جای مانده و بیش از آن‌ها از میان رفته و جز نام و نشانی از آن‌ها باقی نمانده است. در بین آثار شریف رضی نهج البلاغه مهم‌ترین و برجسته‌ترین آن‌ها است که هیچ کتابی پس از قرآن کریم به والایی و شیوایی، و گرانبمایی رجا، حکم، آن نمی‌رسد.

نهج البلاغه (راه روشن بلاغت) عنوانی است که سید رضی برای منتخبی از خطبه‌ها و مواعظ نامه‌ها و عهدنامه‌ها، و کلمات کوتاه و قصار امیرمؤمنان علی (ع) رزیده است؛^۳ و این کتاب در فرهنگ اسلامی مانند آفتاب نیمروز می‌درخشد، و صدفی مشحون از گوهرهایی از حکمت‌های عالی است.

شریف رضی چنان‌که خود در مقدمه نهج البلاغه توضیح داده است به سال ۳۸۴ هجری تألیف کتابی را آغاز کرد در خصائص و ویژگی‌های امامان شیعه که مشتمل بر خبرهای نادر و سخنان برجسته آنان بود و نام آن را «خصائص الأئمه» گذاشت. پس از

۱. بیمة الدهر، ج ۳، ص ۱۵۵: الکنی و الالقاب، ج ۲، ص ۳۶۸.

۲. بیمة الدهر، ج ۳، ص ۱۵۵: عمدة الطالب، ص ۲۳۷.

۳. مصادر نهج البلاغه و أسانیده، ج ۱، ص ۸۷.

۴. در پیرامون نهج البلاغه، ص ۱۹.

گردآوری خصائص امیرمؤمنان علی (ع) موانع ایام و گرفتاری‌های روزگار وی را از تمام کردن باقی کتاب بازداشت. او آن کتاب را به باب‌ها و فصل‌هایی تقسیم کرده بود و در پایان آن فصلی را به سخنان کوتاه امام (ع) در زمینه مواعظ و حکم و امثال و آداب نقل شده از آن حضرت - به بنز خطبه‌های بلند و نامه‌های مفصل - اختصاص داده و این مطالب را در آن فصل آورده بود. گروهی از دوستان او، این فصل را بسیار پسندیدند و نکات بی‌نظیر آن دچار شگفتی شدند و از وی خواستند که تألیف کند که سخنان برگزیده امام علی (ع) در همه رشته‌ها و شاخه‌ها و گفتارهای آن حضرت گرفته تا نامه‌ها و مواعظه‌ها و آداب را دربرداشته باشد. شریف رضی یادآور شده است که آنان می‌دانستند این کتاب، دربردارنده شگفتی‌های بلاغت و نمونه‌های ارزنده فصاحت و گزیده‌های ادبیات عربی و نکات درخشان از سخنان دینی و دنیوی خواهد بود که در هیچ کتابی جمع‌آوری نشده و در هیچ نوشته‌ای تمام جواهر آن گردآوری نگشته است، زیرا تنها امیرمؤمنان (ع) است که سه سیم و آتشخور فصاحت و منشأ و آفریدگار بلاغت است؛ گوهری هفت‌اش به وسیله او آشکار، و آداب و آیینش از او گرفته شده است. تمام خطیبان و سخنوران به او اقتدا کرده و همه واعظان بلیغ از سخن او استمداد جسته‌اند. با وجود این، او همیشه پیشرو است و آنان دنباله‌رو، او مقدم است و آنان مؤخر، زیرا سخنان آن حضرت رنگ علم الهی و عطر سخنان پیامبر را به همراه دارد.^۱

شریف رضی در مقدمه خود بر نهج البلاغه یادآور شده است که با چنین انگیزه‌ای خواسته دوستان را اجابت کرد و این کار بزرگ را آغاز نمود، درحالی که یقین داشت سود و نفع معنوی آن بسیار است و به زودی همه جا را تحت سیطره خود قرار خواهد داد و اجر آن ذخیره آخرت خواهد بود. او اضافه کرده است که بدین وسیله خواسته علاوه بر فضایل بی شمار دیگر، بزرگی قدر و شخصیت امیرمؤمنان (ع) را در فضایل سخنوری نیز آشکار سازد، زیرا او تنها فردی است که از میان نام گذاران که سخنی از ایشان به جا مانده، به آخرین مرحله فصاحت و بلاغت رسیده است، اما سخنان آن حضرت اقیانوسی است بی کرانه و آبوهوای هرگاهی که هرگز درخشش آن کاستی نگیرد.^۱ سبک شریف رضی، در تألیف نهج البلاغه دارای شش ویژگی است:

گزینشی؛ صحت صدور؛ ارسال حدیثی؛ بلاغت کلامی؛ غنای محتوایی؛ ناپیوستگی تاریخی.

شریف رضی در تألیف خود به طور کامل دینشی و با حذف اسناد روایات (ارسال حدیثی) عمل کرده و از مجموعه آموزه‌های امام علی (ع) که در اختیار داشته نمونه‌هایی را ارسال دبد و ذوق سخن‌شناسانه، ادیبانه و زیبایی‌شناسانه خود برگزیده و از آن نمونه‌ها قسمت‌هایی را جدا کرده و با نظمی زیبا در کنار هم چیدمان بخشیده است. وی چنان که در مقدمه خویش بر نهج البلاغه یادآور شده، در این گزینش انواع سخنان امام (ع) در همه رشته‌ها و

شاخه‌های گفتارش را آورده و تنوعی بسیار گسترده فراهم کرده و در این کار بلیغ‌ترین نمونه‌ها را برگزیده و مجموعه‌ای فراهم کرده که از نظر غنای محتوایی بی‌مانند است.

شریف رضی در تمام مواردی که خطبه، سخن، نامه، وصیت‌نامه، و سفارشی را نقل کرده، با آوردن حرف «مِنْ» مشخص کرده که مطلب را به‌طور کامل نقل نکرده و گزیده‌ای از آن را آورده است. در بخش خطبه‌ها به‌جز پنج مورد، یعنی سخن‌های شماره ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۷۰، ۲۰۷ که به‌طور کامل نقل شده، در بقیه موارد با تعبیر: مِنْ خطبة له علیه السلام، مِنْ عهد له علیه السلام، و مِنْ دعاء له علیه السلام، مشخص شده که قسمت از مطالب آمده است؛ و در بخش نامه‌ها، به‌جز موارد ۱۵ و ۱۶ که کاملاً نقل شده، بقیه موارد با تعبیر: مِنْ کتاب له علیه السلام، و مِنْ وصية له علیه السلام، و مِنْ عهد له علیه السلام، مِنْ حلف له علیه السلام آمده که نشان‌دهنده گزیده بودن آن‌هاست. در بخش حکمت‌ها، شریف رضی حرف «مِنْ» را نیز نبرده است، زیرا آن‌چه نقل کرده، خود بیانگر حکمتی و سخنی کوتاه است و گزیده از آن معنا ندارد.

شریف رضی در گزینش خویش براساس روش فقه‌العِدِثِی خود، آن‌چه را آورده به صحت صدور آن اطمینان داشته است، هرچند در هر کار بشری احتمال خطا وجود دارد.

نکته مهم دیگر در گزینش‌های شریف رضی آن است که وی چنان که خود در مقدمه خویش بر نهج البلاغه اشاره کرده، پیوستگی تاریخی مطالب را رعایت نکرده است، و بر این اساس حتی در مواردی قسمت‌هایی از دو یا چند خطبه و سخن و گاه نامه امام (ع) را

برگزیده و آن‌ها را در کنار هم قرار داده و در یک خطبه یا سخن و نامه آورده است و به اصطلاح تقطیع و تنظیم انجام داده است.

شریف رضی در تنظیم این کتاب، آن را به سه بخش تقسیم کرده چنان که خود در مقدمه یادآور شده که دیده است سخنان آن حضرت برگرد سه محور می‌گردد؛ نخست: خطبه‌ها و فرمان‌ها، دوم: نامه‌ها و پیغام‌ها، و سوم: کلمات حکمت‌آمیز و موعظه‌ها. پس ابتدا خطبه‌های شگفت، سپس نامه‌های زیبا و سرانجام حکمت‌ها و کلمات بایب را انتخاب کرده و هریک را در بابی مستقل قرار داده است و هرگاه به سخنی از آن حضرت دست یافته که جزو هیچ یک از این سه بخش نباشد، آن را در مناسب‌ترین و نزدیک‌ترین باب قرار داده است.^۱ بدین ترتیب شریف رضی ۲۴۱ خطبه، ۷۹ نامه، و ۴۸۹ حکمت را برگزیده و در نهج البلاغه آورده است.^۲ در نسخه‌ها و شروح مختلف نهج البلاغه این تعداد اندکی مختلف است و دلیل آن این است که برخی، یک خطبه و چنانچه در بخش نموده و گاهی دو خطبه و غیر آن را تحت یک عنوان و شماره در کرده‌اند. همچنین در بخش حکمت‌ها شریف رضی پس از آوردن ۲۶۰ حکمت،^۳ فصلی از حکمت‌هایی گشوده است که غریب می‌نماید و نیازمند تفسیر است و در این فصل ۹ حکمت را که جدا شماره گذاشته، آورده و تفسیر کرده و سپس به ادامه بخش حکمت‌هایی پرداخته است که نیازمند تفسیر نیست و با شماره ۲۶۱ به بعد مشخص شده است.

۱. همان، ص ۳۶.

۲. مطابق شماره گذاری نسخه دکتر صبحی صالح.

۳. مطابق همین شماره گذاری.

بدین ترتیب کتابی شگفت ظهور یافت که در آن والاترین اندیشه‌ها و معرفت‌ها، و نیکوترین سیرت‌ها و سلوک‌ها جلوه یافته و انسان را راه نموده و به بهترین مقصد و کمالات و زندگی هدایت کرده است. نهج البلاغه از وجوه گوناگون کتابی شگفت است: واژه‌ها و مفردات، مرکبات، عبارات، یافت سخن و هندسه کلام، بلاغت بی‌مانند، موسیقی کلام، قوت و استحکام، لطافت و سحر بیان، معانی و معارف والا، رجوع به مدد کلام و محدود نبودن به یک زمینه خاص، تأثیرگذاری بر دانا و نیکو، تذکر در جان‌ها، و راهگشایی در عرصه‌های گوناگون.

نهج البلاغه چشمه‌ای است از خورشید حقیقت که رایحه وحی الهی و شمیم کلام نبوی از آن استنساب می‌شود؛ کتابی که دربرگیرنده حکمت‌های متعالی، کمالات انسانی، مسائل و مناسبات اجتماعی و جامعه‌شناسی، سیاست و قوانین راسخین سیاسی، مواظظ نورانی، سلوک الهی، نظام تربیتی، آیین مدیریت و - کرامت‌آفرینی، سنت‌های تاریخی، راه و رسم زندگی، و عرفان حقیقی و نظام اخلاقی است.

شریف رضی در تألیف گرانقدر خود مطالب نهج را شام از امیرمؤمنان علی (ع) را بدون ذکر اسناد آورده و نهج البلاغه از خط حدیثی «مُرْسَل» یعنی از سند‌رها شده است و وی جز در هفده مورد، آن‌هم به‌طور کلی، مطالب را مستقیم از امیرمؤمنان علی (ع) نقل کرده و سلسله راویان را حذف کرده است، زیرا او در مقام تألیف کتابی فقهی یا گردآوری احادیث در حوزه احکام و امور شرعی نبوده

است،^۱ بلکه همان‌طور که خود وی در مقدمه نهج البلاغه تصریح کرده در پی آن بوده است که کتابی تألیف کند که شگفتی‌های بلاغت و نمونه‌های ارزنده فصاحت و بی‌نظیری معارف امام علی (ع) در آموزه‌های دینی و دنیوی را نشان دهد که در هیچ کتابی جمع‌آوری نشده و در هیچ نوشته‌ای تمام جوانب آن نیامده است.^۲ همچنین اعتبار شخصیتی و علمی شریف رضی مایه اعتماد به کاری است که وی انجام داده است.^۳ شأن نهج البلاغه نیز چنان است که خود نَجّت را دلیل صحت و راستی خویش است.^۴

آفتاب آمد دلیل آفتاب

در دلالت باید از وی رو متاب^۵

درباره نهج البلاغه هیچ سندی گویاتر و محکم‌تر از الفاظ و معانی آن نیست و نهج البلاغه خود بهترین شاهد صحت صدور آن - در مجموع - از امیرمؤمنان علی (ع) است. البته بسیاری از عالمان کتاب‌هایی با عنوان استناد نهج البلاغه، مدارک نهج البلاغه، اسناد نهج البلاغه، و مصادر نهج البلاغه تألیف کرده و تلاش کرده‌اند تا منابع و اسناد نهج البلاغه را در این آثار گرد آورند.^۶ قسمت‌هایی از

۱. سیری در نهج البلاغه، ص ۴-۵.

۲. نهج البلاغه، مقدمه شریف الرضی، ص ۳۴.

۳. نک: نقد الرجال، ص ۳۰۳؛ امل الأمّل، ج ۲، ص ۲۶۲؛ مصادر

نهج البلاغه و آسانیده، ج ۱، ص ۸۷.

۴. نک: مدارک نهج البلاغه و دفع الشبهات عنه، صص ۱۹۳-۱۹۹.

۵. مثنوی معنوی، دفتر اول، بیت ۱۱۶.

۶. مدارک نهج البلاغه و دفع الشبهات عنه، از هادی کاشف الغطاء؛ مصادر

نهج البلاغه دارای سندهایی متصل و قابل اطمینان سندی است، و چنانچه قسمت‌های دیگر در کنار این قسمت‌ها قرار داده شود، به وضوح برای هرکس که اهل دقت نظر و شناخت سبک سخن باشد، روشن می‌گردد که نهج البلاغه در مجموع دارای یک سبک است و از یک منبع صادر شده است.^۱ بنابراین در اعتبارسنجی نهج البلاغه می‌توان گفت که این کتاب دارای اعتبار محتوایی، اعتبار ادبی، اعتبار سندی و اعتبار سبکی بوده و در انتساب مطالب آن - در مجموع - به امیرمؤمنان (ع) هیچ تردیدی نیست.

→ نهج البلاغه فی مدارك نهج البلاغه، از سید دجّة الدین حسینی شهرستانی؛ استناد نهج البلاغه، از امتیاز علیخان عرشی؛ مصادر نهج البلاغه و تألیف، از سید عبدالزهراء حسینی خطیب؛ مدارك نهج البلاغه، از عبدالمعز نعیمی؛ نهج البلاغه در اسناد و مدارك نهج البلاغه، از سید محمد مهدی جعفری؛ بررسی نهج البلاغه و اسناد آن، از سید جواد مصطفوی؛ بحثی کوتاه پیرامون نهج البلاغه و مدارك آن، از رضا استادی؛ پرتوی از نهج البلاغه، از سید محمد مهدی جعفری؛ نهج البلاغه، از سید محمد حسین حسینی جلالی.

نک: شرح ابن ابی‌الحدید، ج ۱، صص ۲۰۵ - ۲۰۶؛ ج ۱۰، صص ۱۲۷ - ۱۲۹؛ نهج البلاغه از کبیت؟، صص ۲۳ - ۲۶؛ پرتوی از نهج البلاغه مصطفوی، ص ۱۶۵.

۱. نک: شرح ابن ابی‌الحدید، ج ۱، صص ۲۰۵ - ۲۰۶؛ ج ۱۰، صص ۱۲۷ - ۱۲۹؛ نهج البلاغه از کبیت؟، صص ۲۳ - ۲۶؛ پرتوی از نهج البلاغه مصطفوی، ص ۱۶۵.